

Summary

Nowadays, when the relations between Ukraine and Russia leave much to be desired, we would like to recall the times when the czarist regime formed its attitude towards the Ukrainians as to the followers of Mazepa, the Khokhly, the Malaia Russians. The Ukrainian people remained under the oppression of the czarism for more than 250 years. Its policy changed, but the superiority of the Russians towards the Ukrainians was stable. Thus, it is not surprising that at present time the Russian politicians still can not understand the reason why the Ukrainians are making some attempts to ratify the language, the culture and the state of their own.

І. М. Петренко

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ У XVIII ст.

Морально-релігійний вплив православної церкви на віруючих в Україні здавна був великим: релігійні свята, церковні служби, причастя, хрещення, вінчання відігравали значну роль у житті людини. Священик парафії, котрий мав пряме відношення до виконання вищезазначених треб, був одною з найбільш довірених осіб родини. Важко переоцінити значення сім'ї та шлюбних відносин для збереження і розвитку культури, бо вони є одною з основ для її створення. Адже головна функція сім'ї – продовження роду, виховання дітей, передавання наступним поколінням працелюбства, трудових навиків, культури, традиції, мови, досвіду попередніх поколінь. Історія шлюбу свідчить про те, що його форми, мотиви протягом тривалого часу не були сталими, змінювалися й уявлення про нього, пристосовуючись до соціально-економічних умов суспільства. В українському суспільстві шлюбно-сімейні відносини регулювалися переважно нормами церковного та звичаєвого права. Однак, у XVIII ст. регулювання цієї сфери життя суспільства перебирає на себе держава – Російська імперія, в особі імператорської влади.

В історіографічній науці проблема впливу православної церкви на шлюбно-сімейні відносини в Україні у XVIII ст. вивчена недостатньо. Серед дореволюційних дослідників даної теми варто зазначити праці відомого історика та етнографа з історії сімейного побуту О.І.Левицького, які присвячені аналізу історії шлюбно-сімейних відносин в Україні [1]. За радянської доби тема церкви й шлюбно-сімейних відносин майже не досліджувалася, у зв'язку з оголошенням релігії „опіумом народу” і негативним ставленням до духовної влади взагалі. З'являлися праці переважно етнографічного або соціологічного характеру, де досліджувався шлюб і сім'я з класових позицій, аналізувався інститут шлюбу із урахуванням історичних, традиційних рис [2]. Хоча даними дослідниками був накопичений важливий фактичний матеріал із даної проблеми. У сучасній історіографії слід виділити праці російських та українських дослідників із соціальної історії, етнографії, певна частина яких присвячена історії сімейного права в Україні, ролі звичаєвого права, держави, православної церкви в регулюванні такої консервативної сфери життя суспільства, як шлюбно-сімейні відносини [3]. Однак, комплексного дослідження з проблеми впливу православної церкви на шлюбно-сімейні відносини в Україні у XVIII ст. поки що немає.

У зв'язку з цим багато аспектів із досліджуваного питання залишаються не достатньо вивченими. Зокрема, регулювання шлюбних відносин в Україні у XVIII ст. традиціями звичаєвого права, церковними канонами, державними актами, порушення на місцях постанов і розпоряджень центральної влади щодо шлюбно-сімейного законодавства.

Завданнями даної статті є дослідити вплив і роль православної церкви в укладанні шлюбу в Україні у XVIII ст., показати процес зростання ролі держави і церкви у сфері шлюбно-сімейних відносин у досліджуваний період, а також проаналізувати законодавчі акти уряду Російської імперії та Синоду у сфері шлюбного законодавства.

Укладенню шлюбу в Україні завжди надавали великого значення. За звичаєвим правом в Україні людину вважали за самостійну тільки після одруження: неодружений чоловік, якого б віку він не був, вважався парубком [4, с.204]. Відомо, що в часи Київської Русі у простих людей не було церковного вінчання, вінчалися лише князі та бояри. Церква протягом віків намагалася впровадити лише церковну форму шлюбу, починаючи спочатку із верхніх прошарків суспільства. Тим самим прагнучи монополізувати шлюбно-сімейну сферу. Тож боротьба між церковними канонами і звичаєвим правом у сфері шлюбно-сімейних відносин, почалася відразу після запровадження християнства в Київській Русі. Тривала вона довго, адже народні погляди на юридичні норми шлюбно-сімейного права побутували в Україні ще у XVIII ст., до того часу, коли вона остаточно втратила свою автономію та була включена до складу Російської імперії [5, с.3-4]. З того часу в Україні починають діяти загальноімперські правові норми.

У давнину в Україні народні маси вважали вінчання в церкві обов'язковим лише для феодальної верхівки. Церква протягом століть всіляко намагалася поставити під свій контроль цю важливу в житті людини подію. Вона оголосила шлюб таємництвом і переконувала народні маси, нібито без освячення в церкві його не можна вважати законним.

Після підпорядкування української православної церкви Московському патріарху 1685 року в Україні стали поширюватися нормативні акти, що йшли від Московської Православної Церкви. З початку XVIII ст., з часу ліквідації патріаршества та створення Синоду в Російській імперії, почалося підпорядкування Петром I церкви державі. Синод був слухняним органом влади в руках царського самодержавства, йому було надано повноваження по створенню нових норм сімейного права. Але він в основному повторював старе законодавство і закликав дотримуватися його [6, с.34]. Реформи імператора перетворили церкву у звичайний департамент світської влади. З того часу шлюбне право стало предметом не лише церковного, а й громадянського законодавства [7, с.85]. У перших указах Петра I стосовно шлюбу відчувається вплив як європейського законодавства, так і особиста його зацікавленість, адже перший шлюб царя, укладений за старими традиціями, виявився невдалим.

Таким чином, у XVIII ст. відбувався процес державного втручання в компетенцію церкви у шлюбно-сімейних справах. Результатом цього стало видання світських законів, які стосувалися сімейного права.

У XVI – XVII ст. в Україні шлюби нагадували звичайну угоду, за якою обидві сторони домовлялися на умовах, що скріплювалися в усній або письмовій формі перед весіллям. Цій угоді надавалося великого значення, а невиконання її умов майже вело до розладу весілля [8, с.7]. У XVI ст. до Таїнства Шлюбу в Українській Церкві запроваджена важлива шлюбна присяга, яка поширювалася Великим Требником митрополита Петра Могили з 1637 року. Шлюб через це був фактично присягою, а „супружний зв'язок більше нерозторгним” [9, с.26].

До початку XVIII ст. в Україні існував подвійний погляд на умови правильного здійснення шлюбу: прості й заможні прошарки суспільства продовжували керуватися нормами звичаєвого права у шлюбно-сімейних відносинах, розглядаючи шлюб, як акт громадянський, що ґрунтувався на вільному договорі сторін, котрі одружувалися. Щоб договір мав законну силу, необхідно було дотримуватися певних умов – укласти шлюб відкрито, при свідках і оформити необхідні папери. Звичай вимагав виконання стародавнього обряду у формі „весілля”. Духовенство наполягало на тому, щоб шлюб, окрім цих умов, був освячений і церковним вінчанням, „але факт в тому, що шлюб вважався законним і без церковного освячення, лише були б виконані форми звичаєвого права” [10, с.85].

Але втручання церкви у укладення шлюбу і навіть виконання її вимог щодо вінчання фактично не змінило суті і значення народного весілля. Тільки після дотримання всіх його обрядів шлюб в очах громади набирав законності. Більше того, само весілля народ вважав обов'язковим, без нього, хоч би й після церковного вінчання, співжиття молодого подружжя не допускалося. Молодята жили окремо, кожен у себе вдома [11, с.50]. Весільний ритуал у свідомості народу відіграв велике юридичне значення. Наприклад, у дослідженні В.Данилова у часописі „Киевская старина” наводиться такий факт. В одному селі священик з невідомих причин відмовився вінчати молоду пару. Тоді наречені та їхні батьки, із дозволу односельчан, вирішили влаштувати лише весілля, без вінчання в церкві, і вважати шлюб у такій формі законним, що й було виконано. Лише така позиція односельчан змусила священика погодитися здійснити обряд вінчання над молодими [12, с.4]. Цей приклад свідчить про те, що священики були змушені пристосовуватися до норм звичаєвого права та йти на поступки парафіян, щоб не втратити авторитет та підтримку серед них.

Відповідно до звичаєвого права в Україні, шлюб являв собою договір батьків нареченого і нареченої, якому передували „змовини” між батьками наречених. Із боку батьків нареченої домовлялися про посаг, а від нареченого – віно і привінок. Посаг за звичай складався наполовину з грошей, решта – із нерухомості. Віно нареченого бере початок ще з часів Київської Русі: тоді воно мало значення викупу за наречену і давалося її родичам. У подальшому в Україні віно – це матеріальне забезпечення жінки після заміжжя, яке переходило в її особисте володіння. Віно – це була грошова сума, якою оцінювалася нареченим реальна вартість посагу нареченої, а привінок – це був додаток, подвоєння тієї ж суми. Домовленості, досягнуті на „змовинах”, оформлялися шлюбним договором, або „змовним листом”. У XVII ст. їх називали „шлюбними інтерцизами” [13, с.25].

Після виконання цих умов справляли заручини (обручення) молодих. Тут не мається на увазі церковне обручення, яке потім здійснювалося разом із вінчанням або окремо. У 1702 році при укладанні шлюбу було проголошено пріоритет вінчання над обрученням, і скасування сплати компенсації у випадку відмови однієї зі сторін укласти шлюб. Таким законом уряд підкреслив не майнове, а релігійне значення шлюбу [14, с.45]. У Православній Церкві з 1775 року обручення стало поєднуватися із вінчанням, передуючи йому. Заручини – це був звичайний обряд, який здійснювався родичами або близькими молодих. Це обрядова передача нареченої від рідних до нареченого. Для того, щоб стати законною дружиною, залишалося здійснити встановлений і освячений стародавнім звичаєм акт – весілля.

Навіть, після церковного вінчання наречена залишалася до весілля жити в оселі батьків, оскільки договір між ними був звичайною угодою. Він міг бути розірваний у будь-який момент і сторона, яка його порушила, зобов'язана була виплатити другій грошову компенсацію. Потім договір можна було відновити з іншою особою. Тому шлюбний договір, навіть освячений церковним вінчанням, прирівнювався до звичайної угоди.

У 1726 році шляхтич Василь Виговський скаржився Овруцькому гродському суду на панів Вербицьких, котрі посватали за нього дочку і навіть повинчали з ним, а потім порушили договір: не дочекавшись весілля, віддали дівку за іншого. В.Виговський зовсім не претендував на вінчану

наречену, а лише вимагав компенсувати йому збитки [8, с.10]. Даного приклад свідчить про те, що навіть на початку XVIII ст. церковне вінчання не являло собою обов'язкової умови для того, щоб шлюб був визнаний законним у суспільстві. І хоча у більшості випадків це таїнство здійснювалося, воно мало значення акту релігійного, але не юридичного. Не церковне вінчання передбачало законне сімейне життя, а лише весілля. Ще одним доказом цього є відомості про шлюб між племінницею гетьмана Данила Апостола Юліаною Максимівною і писарем Григорієм Юркевичем. Обручення і вінчання молодих відбулося 25 січня, а весілля справили 22 квітня 1733 року. Тож між вінчанням і весіллям минуло три місяці, а молоді протягом того часу не вважалися законним подружжям [15, с.614].

Такі відомості потрапили до уряду Російської імперії. 18 жовтня 1744 року з'явився указ, згідно з яким молоді відразу після вінчання повинні були жити спільно, інакше їм загрожувала епітимія за перелюб [16, с.110]. З середини XVIII ст. вінчання в церкві поступово стало складовою частиною весільного обряду.

У 1702 році в Росії були запроваджені метричні книги, до яких заносилися відомості про тих, хто народився, одружився і померлих, для точного підрахунку руху населення у фінансових цілях та більш точного і повного стягування податків [17, с.107]. Ці книги стали вагомим джерелом для вивчення шлюбно-сімейних відносин, демографічної характеристики підданих, починаючи з XVIII ст. У кожній церкві метричні книги повинні були вестися у двох примірниках – один для відправки в Синод, другий для зберігання у церкві. Значення їх полягало в тому, що це були єдині достовірні джерела, за допомогою яких можна встановити факт вінчання. Однак, не скрізь метричні книги запроваджувалися відразу. Це можна пояснити тим, що багато віддалених від центру імперії парафій отримували накази із запізненням, а також зайнятістю священиків виконанням своїх повсякденних обов'язків. Так, на Поділлі метричні книги при церквах почали вести у більшості парафій лише з 30-х років XVIII ст. [18, с.60].

Церквою було заборонено у певні періоди та дні. Це – чотири пости: різдвний, петрів, успенський, пасхальний та окремі релігійні свята. Обов'язковою умовою можливості шлюбу був вік молодих і відсутність родинних зв'язків між ними. Церковні канони забороняли також шлюби між кумами та їхніми дітьми. Шлюб між родичами по прямій лінії заборонявся до восьмого коліна, по боковій – до четвертого. Ще однією перешкодою до шлюбу була духовна спорідненість, що виникала шляхом хрещення, коли один був хрещеним батьком або матір'ю, а інший – хрещеником. Ще однією перешкодою до шлюбу було усиновлення [6, с.10]. Дозволялося брати шлюб не більше трьох разів, четвертий вважався недійсним. Шлюб укладався між вільними від шлюбних обов'язків особами. Наречені повинні були сповідувати одну (у даному випадку православну) віру, а також бути розумово здоровими людьми.

Однак, на практиці траплялося порушення цих умов. Зокрема, у 1746 році була порушена справа по звинуваченню священика церкви містечка Іракліїв Переяславського полку Дмитра Карповича, котрий був у духовній спорідненості зі своєю дружиною через хрестини дітей родичів [19, арк. 1]. У 1755 році духовною владою було дозволено вступити у шлюб мешканцям м. Переяслав Кузьмі Задороженку і Феодосії Савківні, які були родичами [20, арк.4]. 1764 року дозволено укладання шлюбу між жителями містечка Піщане Золотоніської сотні Переяславського полку Данилом Бубелем і Ганною Чмирі теж родичами [21, арк. 5]. 11 березня 1768 року Синод видав розпорядження митрополиту Київському Арсенію залишити без розірвання шлюб Олексія Ліщенко і Дарії Мельнички, котрі були хрещеними батьками в доньки посадського Івана Овчара. Подружжя вже давно перебувало у шлюбі і мало двох дітей [22, с.474].

У 1769 році у Переяславсько-Бориспільській єпархії порушена справа проти священика церкви с. Пристроми Леонтія, котрий обвінчав наречених, які були близькими родичами [23, арк. 1]. 1771 року в духовній консисторії Переяславсько-Бориспільської єпархії заведена справа проти священика церкви с. Прохорівки Переяславського полку Мусія Осиповського за здійснення обряду вінчання над чоловіком, котрий брав шлюб четвертий раз [24, арк.1].

Обов'язковою умовою укладання шлюбу була взаємна згода нареченого і нареченої та благословення батьків. Петро I указом від 12 квітня 1722 року заборонив батькам і поміщикам одружувати відповідно першим своїх дітей, другим – кріпаків без їхньої згоди [25, с.103]. Імператор також увів присягу для батьків і поміщиків, котрі одружували дітей та своїх кріпаків, якою вони зобов'язувалися не чинити примусу при одруженні молодих.

Траплялися випадки, коли між батьками і дітьми виникали непорозуміння щодо майбутнього одруження. Часом батьки відмовлялися благословляти шлюб, який їм видавався небажаним. Інколи молоді не хотіли одружуватися з нареченими, яких сватали рідні. Якщо між батьками і молодими не було досягнуто згоди, то батько міг не дати приданого дочці або позбавити непокійного сина спадку. В таких випадках молодим доводилося тікати напередодні одруження. В Україні такі шлюби називалися „уводом”, або „уходом”, і вони траплялися дуже рідко [4, с.206]. Так, відомий випадок, що у 1798 році на Волині російський офіцер Ксаверій Шанцбах викрав доньку поміщика Каєтана Закревського і взяв із нею шлюб без дозволу батьків нареченої [26, арк.3].

Не заохочувалися шлюби з іновірцями і між різними соціальними прошарками. Змішані шлюби (в становому, етнічному відношенні) почали узаконюватися в часи правління Петра I [27, с.421]. 31 січня 1734 року імператриця Анна видала таємний указ правителю Малоросії князеві О.І.Шаховському про заохочування і сприяння шлюбів між українцями і росіянами [28, с.1].

Звичаєве право регламентувало вік вступу до шлюбу і вікове співвідношення наречених. В Україні була поширена практика раннього вступу до шлюбу, що обумовлювалося перш за все економічними факторами. Селянське господарство потребувало робочих рук. Держава також була зацікавлена в укріпленні сім'ї як основної виробничої одиниці суспільства та у зростанні чисельності населення, необхідного для поповнення армії, що забезпечувало могутність Російської імперії. Тому держава і церква заохочували ранні шлюби і багатодітність, регулюючи демографічний потенціал суспільства. Нормою вважався вступ до шлюбу для дівчат з 13-14 років, для хлопців – з 15. На початку XVIII ст. Петро I встановив новий шлюбний вік: для юнаків – 20 років, для дівчат – 17 [6, с.7].

Однак, на практиці ця норма часто порушувалася. Наприклад, селянка Парасковія Філіпова, яка втекла від поміщика Хрущова (вірогідно, із Слобідської України) у 1773 році і перебувала на утриманні Києво-Печерської лаври, повідомила, що її силою видали заміж у 14 років [29, арк. 9]. У 1764 році в мешканця села Мироцьке Єрошенка, якому було 75 років, була 30-літня дружина і сини: Петро – 27 років, Ілля – 25, Микита – 20, Микола – 9, Василь – 5, невістки – 20 і 13 років та 3-річний онук [30, арк. 14]. Вдова вахмістра Костянтина Томіна повідомляла в 1777 році, що була видана за нього заміж у 13 років. У 25 років вона мала 3-х дітей: синів Василя – 12 років, Івана – 9, дочку Єфросинію – 5 [31, арк. 90]. Того року 12-літня дочка посполитого з м. Ромни Лубенського полку вийшла заміж за вахмістра Жовтого гусарського полку, а в 13 років вона народила дівчинку [32, арк. 92]. Православна релігія не заперечувала ранні шлюби і багатодітність, перешкоджала розлученням, штучному перериванню вагітності тощо.

Для порівняння, у Франції наприкінці XVIII ст. існував високий шлюбний вік: для жінок: середній вік вступу до першого шлюбу був 26-27 років, для чоловіків – 28-29 [33, с.111]. У Німеччині в 50-70-х роках XVIII ст. середній вік вступу до шлюбу жінок був 25,6 років, для чоловіків – 27,6 [34, с.28].

Крім законних шлюбів, в Україні існував звичай „жити на віру”, тобто без весілля і вінчання в церкві. Такі, по суті, громадянські шлюби, зустрічалися переважно на Правобережній Україні (у Подільській, Київській, Волинській губерніях), а також у Галичині та на Чернігівщині. Такі шлюби засуджувалися православною церквою, яка вела проти них боротьбу.

Священик, який мав вінчати наречених, призначався архієреєм або від його імені. Йому видавалася спеціальна грамота, що називалася „венечною памятю”. Нею дозволялося священику вінчати молодих, попередньо „обыскав”, тобто провівши розслідування, чи немає у них законних перешкод для укладання шлюбу. Найкраще це міг зробити парафіяльний священик, бо він добре володів інформацією про свою паству [7, с.99-100]. Тому, як правило, він і здійснював обряд вінчання. Пізніше в Російській імперії було прийнято і закон, що дозволяв вінчати наречених лише парафіяльному священику. Священик повинен був опитати свідків, знайомих або родичів наречених, чи немає у них перешкод для вступу у шлюб. Гроші, які сплачували парафіни за „венечные памяти”, повинні були надходити на утримання шпиталів (богаділень) при монастирях. Але часто ці кошти залишалися в розпорядження духовенства. Якщо свідки були відсутні, то „венечные памяти” не видавалися. Зокрема, в 1759 році у Переяславсько-Бориспільській єпархії була порушена справа про неவிдачу згаданого документа в зв'язку з відсутністю свідків, які б підтверджували право на вступ до шлюбу [35, арк. 2].

Указом імператриці Катерини II від 14 липня 1765 року „венечные памяти” і грошові збори з них було скасовано. Натомість наказано, перш ніж вінчатися в церкві, молоді повинні за тиждень повідомити парафіяльному священику про свій намір, який повинен був провести „обыск”. Після підтвердження того, що у молодих немає перешкод для вступу до шлюбу, обвінчати їх і зробити відповідний запис у метричній книзі. Ці відомості священик обов'язково мав надсилати до духовної консисторії [24, с. 285].

Після оголошення цього закону, селяни намагалися скористатися ним. Тому парафіяльні священики скаржилися церковній владі, що після скасування „венечных памятей” парафіяни, вважаючи „...що дозволено безкоштовно вінчати, чинять зі священиками нахабно, змушуючи їх вінчати безправно і необачно, і притому легковірних священиків всіляким чином обманюють...” [36, с.17].

Таким чином, шлюбно-сімейні відносини у XVIII ст. в Україні перебували під впливом норм звичаєвого права і православної церкви, хоча остання вела боротьбу за їх монополізацію. Однак, навіть у досліджуваний період іноді церковне вінчання в очах громади не було актом визнання шлюбу законним (а визнавався таким лише після народного весілля). Церква не змогла до кінця витіснити традиції звичаєвого права і була змушена пристосуватися та прийняти їх, як канони – певні правила звичаєвого права (наприклад, обручення було включено в обряд церковного вінчання).

Особливістю досліджуваних проблем даного часу було й те, що церква втрачала свої привілеї, поступово перетворюючись в орган державного апарата, що перебував під контролем імператорської влади. У XVIII ст. держава взяла на себе частково регулювання тих питань, якими раніше займалася церква. Були видані нові світські закони, що стосувалися шлюбно-сімейних відносин: укази про новий шлюбний вік; про заборону батькам одружувати дітей, і поміщикам кріпаків без згоди молодих; про читання присяги батьками і поміщиками, якщо у шлюб вступали їхні діти і кріпаки; для того, щоб пересвідчитися, що шлюби укладаються добровільно; про скасування „венечных памятей” та ін. Всі ці укази були видані від імені царя, а не духовною владою. Церква змушена була поступитися своїми правами, втручання держави у церковну юрисдикцію зменшувало її владу і вплив на паству.

Досліджувана у статті проблема потребує свого подальшого вивчення у багатьох аспектах. Зокрема, умови і порядок закінчення шлюбів, правове регулювання сімейних відносин, статус посагу, суперечність між правом і традицією у сфері сімейних відносин тощо. Вивчення зазначених вище питань дозволить проаналізувати таку консервативну сферу життя суспільства, як шлюбно-сімейна, що протягом віків регулювалася традиціями, звичаєвим правом, церковними канонами, державними законами, постановами та розпорядженнями.

Джерела та література:

1. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси // Киевская старина. – 1900. – № 1; Левицкий О. Очерки народной жизни в Малороссии. – К., 1902; Левицкий О.И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. – К., 1909.
2. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. – К., 1966; Семенова Л.Н. Очерки истории быта и культурной жизни России (первая половина XVIII в.). – Л., 1982; Пономарев В. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. – К., 1989.
3. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI – XVIII вв. – М., 1991; Пономарьов А.П. Сім'я і родинна обрядовість // Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – К., 1991; Чмелик Р.П. Сім'я та сімейний побут // Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П.Павлюка, Г.І.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів, 1994; Власова І.В. Брак и семья у русских (XII – начало XX века) // Русские. – М., 1999; Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). Т.2. – СПб., 1999.
4. Чмелик Р.П. Сім'я та сімейний побут // Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П.Павлюка, Г.І.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів, 1994.
5. Фотинский О. К характеристике семейных и общественных отношений казачества в последние годы существования Сечи Запорожской // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1901. – Кн.15.
6. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI – XVIII вв. – М., 1991.
7. Павлов А. 50-я глава Кормчей книги как исторический и практический источник русского брачного права. – М., 1887.
8. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси // Киевская старина. – 1900. – № 1.
9. Іларіон (проф. І.Огієнко) Українська культура і наша Церква. Ідеологія Української Православної Церкви. Життєпис. – Вінніпег, 1991.
10. Левицкий О. Очерки народной жизни в Малороссии. – К., 1902.
11. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. – К., 1966.
12. Данилов В. Українське весілля // Киевская старина. – 1906. – № 5-6.
13. Левицкий О. И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. – К., 1909.
14. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). – Т.2. – СПб., 1999.
15. Гетманское приглашение на свадьбу // Киевская старина. – 1882. – № 12.
16. Гольцев В.А. Законодательство и нравы в России XVIII века. – СПб., 1896.
17. Любавский М.К. Русская история 17 в. и первой четверти 18 в. Часть I. – М., 1913.
18. Е.С. Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века // Киевская старина. – 1891. – № 4.
19. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі –ЦДІАК України). – Ф.990. – Оп.1. – Спр.91.
20. ЦДІАК України. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.264.
21. ЦДІАК України. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.466.
22. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. Т.1 (1762-1772). – СПб., 1910.
23. ЦДІАК України. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.715.
24. ЦДІАК України. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.821.
25. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. – Т.І. – М., 1945.
26. ЦДІАК України. – Ф.2227. – Оп.1. – Спр.39.
27. Власова І.В. Брак и семья у русских (XII – начало XX века) // Русские. – М., 1999.
28. Указ императрицы Анны Ивановны правителю Малороссии князю Шаховскому – о браках малороссов // Киевская старина. – 1905. – № 10.
29. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.7137.
30. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.4400.
31. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.8476.
32. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.8476.
33. Любарт М.К. Семья во французское общество: XVIII – начало XX века. – М., 2005.
34. Хаджнал Джон. Европейский тип брачности в ретроспективе // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г.Вишневого и И.С.Кона. – М., 1979.
35. ЦДІАК України. – Ф.990. – Оп.1. – Спр.308.
36. Дианин А. Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктам малороссийского духовенства, представленным в екатерининскую комиссию для составления нового уложения). – К., 1904.

Summary

The article deals with the role of Orthodox Church in the marriage contracting in Ukraine in the 18-th century. A big influence both of canon and customary law in a such conservative sphere of social life as Family and Marriage is pointed out. The process of interference of the state in the church jurisdiction is also analyzed. This process led to the reduction of church's power and influence.

О. Є. Сакало

СТРУКТУРА СЕЛЯНСЬКОЇ СІМ'Ї ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ: НА ПРИКЛАДІ СЕЛА МИТЧЕНКИ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПЕРШОЇ СОТНІ ЛУБЕНЬСЬКОГО ПОЛКУ

Одним з провідних інститутів будь-якого суспільства є сім'я. Розвиток сім'ї, формування та еволюція її структури, функцій нерозривно пов'язані із розвитком самого суспільства. Багато в чому ці два інститути впливають та визначають характерні риси і процес еволюції одне одного. Не піддається сумніву й той факт, що сім'я – це основа соціальної та господарської діяльності, особливо коли мова йде про період доіндустріальної епохи.

До проблеми вивчення сім'ї, перш за все селянської, першими звертаються, починаючи з другої половини XIX ст., російські дослідники. Саме під час підготовки та проведення реформи 1861 р. набуває актуальності аграрне питання. У 70–80-х рр. XIX ст. типологічний розвиток селянської сім'ї характеризується як еволюція від “великої патріархальної сім'ї” до малої. Серед більшості дослідників панувала точка зору про те, що у пореформений період відбувся незворотній процес переходу від складної форми сім'ї до простої, наслідком чого була зміна всієї структури внутрісімейних відносин. У цей же час вчені робили перші спроби класифікувати форми сім'ї, в першу чергу виділяючи дві основні – малу та велику (іноді їх називали простою та складною) [1, с.1-2].

Початком сучасного етапу розвитку цього напрямку історичної науки можна вважати 60-ті рр. XX ст. У 1965 р. вийшла праця британського дослідника Дж. Хайнала “Моделі шлюбів в Європі та їх розвиток”. У ній автор звертається до порівняльного вивчення структури сім'ї у різних регіонах світу, на основі вивчення, в першу чергу, матеріалів демографічної статистики. Хронологічні рамки дослідження Дж. Хайнала охоплювали період з другої половини XVIII до початку XX ст. Головна думка автора полягала у тому, що весь Європейський континент умовно можна розподілити на дві великі зони, приблизно за лінією Санкт-Петербург – Трієст, в кожній з яких панує своя модель шлюбної поведінки. Головна відмінність між ними полягала у різному віці вступу до шлюбу як чоловіків, так і жінок. Зокрема, мешканці Східної та Південно-Східної Європи одружувалися більш раніше, а ніж жителі Західної та Центральної Європи [2, с.36]. Підхід, запропонований Дж. Хайналом, став широко популярним серед західноєвропейських та американських дослідників. У 1970-х рр. на провідні позиції у вивченні шлюбної поведінки та сімейної структури вийшла кембріджська група з історії народонаселення та соціальної структури, очолювана П. Ласлеттом.

Розвиваючи ідеї Дж. Хайнала, П. Ласлетт розробив й апробував класифікацію домогосподарств з точки зору структури сім'ї. У відповідності до цього критерію розрізняють три основних типи сімейних домогосподарств:

1. Просте, або нуклеарне, сімейне домогосподарство, що складається з однієї шлюбної пари з дітьми чи без них. Головною ознакою даного типу домогосподарств є те, що воно засноване на шлюбних зв'язках. Домогосподарство, яке складається з вдівця / вдови з дітьми також вважається нуклеарним.

2. Якщо в простому сімейному домогосподарстві проживає ще хтось з родичів, то воно називається “розширеним”. Таких родичів може бути й кілька, якщо вони, в свою чергу, не утворюють шлюбних пар. В залежності від того, ким доводяться ці родичі главі домогосподарства, розрізняють розширення по висхідній, по низхідній або по боковій лініях. Шлюбна пара з дітьми і чоловіковим батьком-вдівцем вважається родиною, розширеною по висхідній лінії. Якщо ж главою домогосподарства все ще залишається цей батько, то це ж саме домогосподарство класифікується як розширене по низхідній лінії.

3. Якщо домовою спільнота складається з кількох нуклеарних сімей, то таке домогосподарство називається мультифокальним. Сім'я, до якої належить глава домогосподарства, вважається первинною. Відповідно можна виділити підтипи, які розрізняються за розміщенням вторинної сім'ї на висхідній, низхідній чи боковій лінії від первинної. Два брати зі своїми сім'ями утворюють, наприклад, мультифокальне домогосподарство з вторинною сім'єю на бічній лінії [3, с.270-271; 4, с.136-138].

Розширені або мультифокальні домогосподарства також називають складними. Поряд з цими трьома типами існують домогосподарства, які складаються з однієї особи, а також домогосподарства, які не утворюють сімей.

Слід підкреслити, що в основу мого дослідження покладена саме ця класифікація сімейних домогосподарств.